

Mövzu: 4

«BEYNƏLXALQ XÜSUSİ HÜQUQDA MÜLKİYYƏT MÜNƏSİBƏTLƏRİ (ƏŞYA HÜQUQLARI)»

P L A N:

1. Beynəlxalq xüsusi hüquqda əşya hüququ və onun kollizion məsələləri.
2. Xarici investisiyaların hüquqi tənzimlənməsi və azad iqtisadi zonalar.

Ə D Ə B İ Y Y A T:

D ə r s l i k l ə r:

S.S.Allahverdiyev – «Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq xüsusi hüquq kursu». Dərslik. Bakı, 2007.

Z.Qafarov, A.Əbilov – «Beynəlxalq xüsusi hüquq». Dərslik. Bakı, 2007.

S.S.Allahverdiyev – «Azərbaycan Respublikasının Mülki hüquq kursu» 4 cildlik. Dərslik. Bakı, 2001-2009.

M.M.Boquslavskiy – «Mejdunarodnoe çastnoe pravo» Uçebnik. M., 2006.

Q.K.Dmitrieva – «Mejdunarodnoe çastnoe pravo». Uçebnik.M., 2004.

N o r m a t i v a k t l a r:

- «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası». Bakı, 1995.

- «Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında qanunu». Bakı, 2000.

G İ R İ Ş

Əşya hüququ roma hüququnda mükəmməl açıqlanmışdır. əşya hüququ mülkiyyət hüququna və özgə əşyalarına hüquqda bölünür. Hər bir əşya hüququ 3 elementdən ibarətdir:

1. Sahiblik hüququ
2. İstifadə hüququ
3. Sərəncamvermə hüququ

Əşya hüququnun subyektləri həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər ola bilər. Əşyaların subyekti olmaq üçün, onlar subyektlərə xas olan əlamətlərə malik olmalıdırlar (fəaliyyət qabiliyyətləri olmalıdır).

SUAL 1. BEYNƏLXALQ XÜSUSI HÜQUQDA ƏŞYA HÜQUQU VƏ ONUN KOLLIZION MƏSƏLƏLƏRİ.

Hər mövzuda qeyd etdiyimiz kimi, beynəlxalq xüsusi hüquq mülki dövriyyədə baş verən xarici elementli münasibətləri tənzimləyir. Mülki dövriyyə, hər şeydən əvvəl, insanlar arasında əşyaların dövriyyəsidir. Əşyalar əşya hüququnun obyektləridir. Əmlak və mülkiyyət münasibətləri əşya hüququ ilə tənzimlənir. Əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərin toplusudur. Əmlak daşınar və daşınmaz ola bilər.

Əşya hüququ mülkiyyət münasibətlərinin tənzimlənməsi üzrə beynəlxalq xüsusi hüququn mərkəzi institutlarından biridir. Biz hüququn hər hansı sahəsinə baxsaq görürük ki, burada mülkiyyət məsələsi əsas yerlərdən birini tutur.

Beynəlxalq xüsusi hüquqda əşya hüququna həm obyektiv, həm də subyektiv mənada baxmaq olar. Obyektiv mənada əşya hüququ dedikdə, xarici elementli əşya münasibətlərini (beynəlxalq xarakterli əşya hüququ) tənzimləyən beynəlxalq xüsusi hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Bu həmçinin xarici elementli (beynəlxalq xarakterli) mülki dövriyyədə çıxarılmayan əmlakı əldə etmə, ona sahib olma, ondan istifadə və ona sərəncam vermə üzrə şəxsin fəaliyyətinin mümkün hüquqlarını müəyyən edən hüquqi normalar sistemidir. Subyektiv mənada isə əşya hüququ dedikdə, şəxsin malik olduğu əşya barəsində öz mülahizəsi ilə və qanunvericilik tərəfindən müəyyən edilmiş çərçivədə sahib olması, ondan istifadə etməsi, ona sərəncam verməsi üçün hüquqi imkanları başa düşülür.

Əmlak bu və ya digər mülkiyyət formasında mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 13-cü maddəsinə görə mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 135-ci maddəsinə görə yalnız fiziki obyektlər əşya sayılırlar. Pullar və qiymətli kağızlar da əşyadır.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə torpaq sahələri, yerin təki, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkmələr, binalar, qurğular, torpaqla bağlı olan digər əşyalar, yəni təyinatına tənəsübsüz zərər vurulmadan yerinin

dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər daşınmaz əmlak hesab edilir. Daşınmaz əmlaka aid edilməyən bütün əşyalar daşınar əmlak hesab edilir.

Bundan əlavə, qanunverici nəzərə alır ki, əmlak sahibi özünü lazımi tərdə aparmalıdır, əks təqdirdə ona sanksiyalar tətbiq oluna bilər (məsələn, sahibsiz saxlanılan mədəni dəyərlərin mülkiyyətçidən məcburi surətdə alınması - MM-nin 241-ci maddəsi).

Hər bir dövlətin qanunvericiliyində əşya hüququ və onun elementləri ilə əlaqədar olan məsələlər spesifik qaydada nizamlanır. Bu da xarici elementli xüsusi hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi zamanı mürəkkəb kollizion situasiyaların meydana gəlməsinə səbəb olur. Milli hüquq sistemləri əşyaların təsnifatını, o cümlədən daşınar və daşınmaz əşyaların dairəsini müxtəlif qaydada müəyyən edir, mülkiyyətin formalarına, mülkiyyət hüququnun əmələ gəlmə əsaslarına fərqli hüquqi qiymət verir, mülkiyyət hüquqlarının həcmi, mülkiyyət hüququnun keçmə momenti ilə əlaqədar özünəməxsus mövqedən çıxış edirlər. Nəticədə eyni vəziyyətdə ayrı-ayrı hüquq sistemləri müxtəlif qiymət verir.

Mülkiyyət hüquqları obyektinin müəyyən edilməsi xarici elementlə mürəkkəbləşdirilmiş əmlak hüquq münasibətlərinin kollizion məsələlərinin həlli üçün əsasdır. Əmlakın xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla, daşınar (movables) və daşınmaz (immovables) əmlak hüququnu fərqləndirirlər. Əmlak hüququ obyektinin belə təsnifatı Roma xüsusi hüququnda kök salmış və bir çox hüquqi sistem tərəfindən mənimsənilmişdir.

Bütün dövlətlərin hüquq sistemləri mülkiyyət hüquqlarının mövcudluğunu tanıyır, bunların arasında xüsusi mülkiyyət hüququ birinci yerdə durur, lakin onların hüquqi tənzimlənməsinə müxtəlif cür yanaşılır. Digər bir tərəfdən daşınar xüsusi mülkiyyət hüququna konkret hüquq sistem tərəfindən daşınmaz xüsusi mülkiyyət hüququ kimi baxılması halları da olur. Belə ki, məsələn, evin açarı və ya torpağa olan hüquqi titulu təsdiq edən sənədlər daşınmaz əmlakın ayrılmaz hissəsidir. Lakin ingilis qanunvericiliyi tərəfindən onların sahibinə daşınar əmlakda marağı olan şəxs kimi baxılır¹. Əgər əmlaka bir hüquq sistemi tərəfindən daşınar,

¹ Вах: Чешир Дж., Норт П. Указ. соч. С. 322.

digər hüquq sistemi tərəfindən isə daşınmaz əmlak kimi baxılırsa, o zaman hansı hüquq həlledici olmalıdır? Yaxud, məsələn, xüsusi mülkiyyət hüququnun keçməsi. Bir qrup dövlətlərdə xüsusi mülkiyyət hüququnun keçid anı əmlakın faktiki verilməsinin baş tutub-tutmamasından asılı olmayaraq müvafiq müqaviləsinin (kontraktın) imzalanmasıdır, digərlərində isə xüsusi mülkiyyət hüququnun keçirilməsi anı əmlakın faktiki verilməsi ilə üst-üstə düşür. Beləliklə, praktikada eyni şəraitin müxtəlif həlli variantları ola bilər. Buradan belə bir sual meydana çıxır: bu şəraitdə hansı dövlətin hüququnu tətbiq etmək lazımdır, hansı hüquqi sistem normaları yaranmış hüquqi münasibəti nizamlamağa yönəlmişdir?

Beynəlxalq xüsusi hüquqda xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin başlıca hüquqi tənzimləmə üsulu kollizion-hüquqi üsuldur, çünki mövcud problemlərin bütün müxtəlifliyi şəraitində unifikasiya edilmiş maddi-hüquqi normaları olan konvensiyalar praktik olaraq mövcud deyil.

Müasir dövrdə xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin hüquqi tənzimləməsi dövlətdaxili və beynəlxalq səviyyədə həyata keçirilir. Məs., Rusiya Federasiyasında mülkiyyət münasibətlərinin kollizion-hüquqi tənzimlənməsi RF MM-nin üçüncü hissəsinin «Beynəlxalq xüsusi hüquq» adlı VI bölməsindəki, xüsusilə 1205, 1206, 1207-ci maddələrdəki müddəalara əsasən həyata keçirilir. Polşada kollizion-hüquqi tənzimləmə «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» 1965-ci il Qanununda, Macarıstanda «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» 1979-cu il Qanununda, Vyetnamda 1995-ci il Mülki Məcəlləsində və digər ölkələrin oxşar qanunlarında nəzərdə tutulmuşdur. Burada söhbət müəyyən dövlətin hüquqi sisteminin prinsiplərinə müvafiq tətbiq və şərh olunan, bu sistemin tərkib elementi olan milli kollizion normalardan gedir.

Beynəlxalq xüsusi hüquqda əşya-hüquq münasibətlərinin milli-hüquqi tənzimlənməsindən başqa beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsi haqqında da danışmaq olar. Xüsusi mülkiyyət münasibətlərinin müqavilə kollizion normaları ilə, yəni beynəlxalq müqavilələrdə təsbit olunmuş normalarla hüquqi tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım və hüquqi münasibətlər haqqında 1993-cü il Konvensiyasında (38-ci maddə), hüquqi yardım

haqqında ikitərəfli müqavilələrdə təsbit olunmuş normalar belə beynəlxalq kollizion normaların nümunəsidir.

Əşya-hüquq münasibətlərini, xüsusi mülkiyyət münasibətlərini tənzimləyən həm milli kollizion normalar, həm də müqaviləvi kollizion normalar eyni klassik qanunu, eyni əsas prinsipi - əmlakın olduğu yerin qanununu rəhbər tutur.

Buna görə də xarici elementli əşya hüquq münasibətləri zamanı meydana çıxan kollizion problemin həlli üçün əsas kollizion norma **lex rei sitae** (əmlakın olduğu yerin qanunu) hesab edilir.

Əmlakın olduğu yerin qanunu - *lex rei sitae* - xüsusi mülkiyyət hüququ məsələlərinin həlli üçün əsas kollizion mənbə kimi tanınmışdır. Əmlakın olduğu yerin qanunu ilə, adətən, müəyyən əşyanın xüsusi mülkiyyət hüququnun, yaxud digər mülkiyyət hüququnun obyektı olması məsələsi həll edilir; bu qanunla həm də əşya hüququnun həcmi, onların yaranma qaydası, ötürülməsi və xitam olunması qaydası müəyyən edilir.

Uzun müddət ərzində əmlakın olduğu yerin qanununun şəxsi mülkiyyət hüququ bərsində tətbiqi sferası bir sıra nəzərə çarpacaq dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Hələ feodalizm dövründə İtaliya doktrinasında *lex rei sitae* kollizion prinsipi işlənib hazırlandı, buna müvafiq olaraq daşınmaz əmlaka münasibətdə daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüququ və ya digər mülkiyyət hüquqları daşınmaz əmlakın olduğu yerin hüququna tabedir. Nəticədə bu prinsip bütün Avropa dövlətləri üçün ümumi prinsip oldu. Adətən onun əsaslandırılmasında göstərilirdi ki, daşınmaz əmlak dövlət ərazisinin bir hissəsini təşkil edir, buna görə də bu ərazi hüdudlarında qüvvədə olan qanunlar həm də onun hissələrinə şamil edilir.

Beləliklə, tarixən əmlakın olduğu yerin qanununun tətbiqi daşınmaz əmlaka münasibətdə nəzərdə tutulmasına, sonralar isə onun tətbiq dairəsi genişlənməsinə və daşınmaz əmlakın hüquqi statusunun da bu kollizion bağlanma ilə müəyyən edilməsinə üstünlük verilmişdir. Ümumiyyətlə, daşınmaz əmlaka münasibətdə onun olduğu yerin qanununun tətbiq edilməsi müəyyən səbəblərdən irəli gəlmişdir. Əvvəla, daşınmaz əmlak müəyyən ərazi üzərində qərar tutur. Əraziyə malik olma dövlətin əsas atributlarından biridir və hər bir dövlət öz ərazisinin hüquqi statusunu

müəyyən etməkdə xüsusi maraqlıdır. İkincisi, dövlətin yurisdiksiyası onun ərazisinə şamil edildiyindən, orada yerləşən daşınmaz əmlakı həmin yurisdiksiyadan kənar təsəvvür etmək məntiqsizlik olardı. Üçüncüsü, torpaq, yerin təki, meşələr və s. bu kimi daşınmaz əmlak özü-özlüyündə ərazinin tərkib hissələridir və onlar ərazidən kənar təsəvvür edilməzdir.

Bir qayda olaraq, aşağıdakı məsələlər əmlakın olduğu yerin qanunu ilə müəyyən edilir: 1) əşya hüququnun obyektlərinin dairəsi; 2) əşya hüquqlarının həcmi və məzmunu; 3) əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi, keçməsi və xitamı qaydaları və s. Bu məsələ bir sıra beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında qanunlarda birbaşa təsbit edilmişdir. Məsələn, hazırda Çexiyada qüvvədə olan 1963-cü il tarixli «Beynəlxalq xüsusi hüquq və proses haqqında» Çexoslovakiya qanununa görə daşınar və daşınmaz əmlaka əşya hüquqları qanunda digər hallar nəzərdə tutulmayıbsa, əşyanın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir. Daşınar əmlak üzərində əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi və xitamı, əşya hüququnun əmələ gəlməsi və xitamı üçün əsas olan fakt baş verdiyi zaman həmin əşyanın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən edilir. Qeyd olunan məsələ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində hərtərəfli nəzərdə tutulmuşdur. «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 20 və 21-ji maddələrinə əsasən aşağıdakı məsələlər qanunla müəyyən edilən xüsusi hallar istisna olmaqla əmlakın yerləşdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur: 1) daşınmaz əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqları; 2) daşınar əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqları; 3) əmlakın daşınar və ya daşınmaz olması; 4) əmlakın digər hüquqi kvalifikasiyası; 5) əmlak üzərində əşya hüquqlarının əmələ gəlməsi və xitamı.

Əmlakın daşınar və daşınmaz növlərə bölünməsi hüquqi əhəmiyyət kəsb edir. Daşınmaz əmlakdan fərqli olaraq daşınar əmlak yerdəyişmə xüsusiyyətinə malikdir. Bu da onlar üzərində yurisdiksiyaların dəyişməsi ilə nəticələnə bilər. Daşınar əmlakın özünəməxsus xüsusiyyətləri mülki dövriyyədə onlara münasibətdə əlavə kollizion məsələlərin meydana gəlməsinə səbəb olur. Məsələn, dövlət sərhəddini keçmə daşınar əmlak üzərində əşya hüquqlarının həcminə necə

təsir göstərir və yaxud xarici dövlətdə yerləşən daşınar əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun bir şəxsdən digərinə keçməsi hansı qanunla tənzimlənmişdir və s.

Daşınar əmlaka münasibətdə uzun müddət xüsusən Avropa dövlətlərində mülkiyyətçinin şəxsi qanunu tətbiq edilib. Lakin mülki dövriyyənin intensivliyinin artması, çox vaxt mülkiyyətçinin yaşayış yerini və onun şəxsi qanununu müəyyən etməkdə meydana gələn çətinliklər sonralar həmən kollizion bağlanmadan imtina edilməsinə gətirib çıxarmışdır. Hazırda demək olar ki, Avropa dövlətlərinin hamısında daşınar əmlaka münasibətdə əmlakın olduğu yerin qanunu tətbiq edilir. Yəni daşınar əmlak üzərində əşya hüquqlarının həcmi əmlakın olduğu yerin qanunu ilə müəyyən edilir, daşınar əmlakın dövlət sərhəddini keçməsi onun üzərində əşya hüquqlarının məzmununa və həcminə təsir göstərir, əşya üzərində qanunauyğun şəkildə əmələ gələn mülkiyyət hüququ digər dövlətlərdə tanınır və s.

Əşya hüququ ilə əlaqədar məsələrdə əsas kollizion bağlanma kimi qəbul edilən əşyanın olduğu yerin qanunundan bir sıra istisnalar da mövcuddur. İndi isə onların bəzilərini nəzərdən keçirək.

Birincisi, yolda olan əmlak (**res in transitu**) üzərində əşya hüquqlarının, xüsusən əmlak yolda olarkən tərəflər arasında əmlakın birinin mülkiyyətindən digərinə verilməsi ilə əlaqədar bağlanan əqdlərin hansı hüquqa tabe edilməsi ilə bağlı milli hüquq sistemləri, nəzəriyyə və təcrübə müxtəlif kollizion bağlanmalar təklif edir: 1) əmlakın göndərildiyi yerin qanunu; 2) ara məntəqənin qanunu; 3) son məntəqənin (əmlakın ünvanlandığı yer) qanunu; 4) tərəflərin seçdiyi qanun; 5) yüklərin dəniz daşımaları zamanı gəminin bayrağı qanunu və s.

Milli hüquq sistemləri qeyd edilən məsələyə, bir qayda olaraq, diferensial yanaşırlar. Məsələn, Macarıstan beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında qanununa görə yolda olan daşınar əmlaka əşya hüquqları son məntəqənin (əmlakın ünvanlandığı yerin) qanunu ilə müəyyən edilir. Lakin belə əşyaların məcburi satışı və ya girovu ilə əlaqədar yaranan hüquqi nəticələrə əmlakın olduğu yerin qanunu tətbiq edilir. «Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununda da yolda olan daşınar əmlak üzərində əşya hüquqlarına tətbiq edilən qanunla əlaqədar

alternativ kollizion bağlanmalar nəzərdə tutulub: «Yolda olan daşınar əmlaka mülkiyyət və digər əşya hüquqları, tərəflərin razılığı ilə başqa hal müəyyən edilməyibsə, əmlakın göndərildiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur». Normanın mətnindən görüldüyü kimi bu zaman tərəflərin muxtariyyəti əsas kollizion bağlanma kimi çıxış edir. Tərəflər tətbiq ediləcək qanunu müəyyən etmədikdə isə əmlakın göndərildiyi yerin qanununa istinad edilir.

İkincisi, əmlak üzərində mülkiyyət hüququ bir şəxsdən digərinə keçən zaman əmlakın təsadüfən məhv olma riskinin kimin üzərinə düşməsi ilə bağlı kollizion məsələ də istisnalardan biri hesab edilir. Məsələ burasındadır ki, dövlətdaxili hüquq sistemləri riskin keçmə momenti haqqında məsələni müxtəlif qaydada həll edir. Bir sıra hüquq sistemləri (Hollandiya və bir sıra Latın Amerikasına ölkələri) hələ qədim Roma hüququna məlum olan «**pericillum est emtoris**» prinsipinə üstünlük verirlər. Həmin prinsipə görə əmlakın təsadüfən məhv olma riski satılan əşyaya mülkiyyət hüququnun satıcıdan alıcıya keçməsindən asılı olmayaraq, tərəflər arasında kontraktın bağlandığı andan keçir. Digər ölkələrin qanunvericiliyində isə (Fransa, Böyük Britaniya, Çexiya və s.) «**res perit domino**» (riski mülkiyyətçi daşıyır) qaydasına üstünlük verilir. Bu zaman riskin keçmə momenti ilə mülkiyyət hüququnun keçmə momenti üst-üstə düşür.

Əmlakın təsadüfən məhv olma riskinin satıcıdan alıcıya keçməsi anı mülkiyyət hüququnun keçmə momenti ilə üst-üstə düşüb-düşməməsinə baxmayaraq, nəzərə almaq lazımdır ki, qeyd edilən məsələlər mülki hüququn ayrı-ayrı institutlarına aiddir. Əgər mülkiyyət hüququ əşya hüququnun tərkibinə daxildirsə, əşyanın təsadüfən məhv olma riskinin keçməsi ilə əlaqədar məsələ isə öhdəlik hüququna aiddir. Ona görə də əmlakın təsadüfən məhv olma riskinin keçmə momenti ilə bağlı məsələ müstəqil kollizion bağlanmaya malikdir.

Üçüncüsü, əmlak hüquqlarının dövlət qeydiyyatı qanunvericilikdə nəzərdə tutulan hallarda daşınar əmlaka da şamil edilir. Dövlət qeydiyyatı olan daşınar əmlaka əşya hüquqları, bir qayda olaraq, həmin əmlakın olduğu yerin qanunu ilə deyil, onların qeydiyyatdan keçdikləri ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur. Əlbəttə, bu zaman belə əmlakın olduğu yer ilə qeydiyyatdan keçdiyi yerin üst-üstə

düşməsi adi hal ola bilər. Lakin, belə əmlak qeydiyyatdan keçdiyi ölkənin hüdüdlərindən kənara çıxarıldıqda onunla bağlı əşya hüquqları əmlakın olduğu yerin qanunu ilə deyil, qeydiyyatdan keçdiyi ölkənin hüququ ilə müəyyən edilməlidir. Nəqliyyat vasitələri bu kateqoriyadan olan əmlak hesab edilir. Beynəlxalq xüsusi hüquq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 22-ci maddəsinə görə də nəqliyyat vasitələrinə əşya hüquqları onların olduğu yerin qanunu ilə deyil, qeydiyyatdan keçdikləri ölkənin hüququ ilə müəyyən olunur.

Dördüncüsü, vərəsəlik qaydasında daşınar əşya üzərində mülkiyyət hüququnun əmələ gəlməsi əmlakın olduğu yerin qanunu ilə deyil, miras qoyanın şəxsi qanunu ilə tənzimlənir.

Beşincisi, dövlət immuniteti ilə əlaqədar dövlət əmlakına münasibətdə əmlakın olduğu yerin qanunu xeyli məhdudlaşır və s.

Azərbaycan Respublikasının bağladığı hüquqi yardım haqqında ikitərəfli müqavilələrdə əşya hüququnun kollizion məsələləri aşağıdakı qaydada tənzimlənir: 1) daşınmaz əmlak üzərində mülkiyyət hüququ ərazisində daşınmaz əmlak olan Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir (bu zaman **Lex rei sitae** kollizion bağlanmadan istifadə edilmişdir); 2) dövlət reyestrlərinə daxil edilməli olan nəqliyyat vasitələri üzərində mülkiyyət hüququ ərazisində nəqliyyat vasitəsinə qeydiyyatdan keçmiş orqan olan Razılığa Gələn Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir; 3) əmlak üzərində mülkiyyət hüququnun və ya digər əşya hüququnun yaranması və xitamı, bunun üçün əsas olan hərəkət və digər hallar baş verdiyi vaxtda ərazisində əmlak yerləşən Tərəfin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir; 4) əqdlərin predmeti olan əmlak üzərində mülkiyyət və digər əşya hüququnun yaranması və xitam edilməsi Tərəflərin sazişində başqa qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, əqdin bağlandığı yerin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Əşya hüququnun kollizion məsələləri çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrlə də tənzimlənir. Düzdür bu istiqamətdə universal beynəlxalq müqavilə mövcud olmasa da, bir sıra çoxtərəfli müqavilələrlə qeyd edilən məsələlərin tənzimlənməsi heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Bu sıraya aşağıdakı beynəlxalq müqavilələr aiddir: 1955-ci il əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqısına tətbiq edilən hüquq haqqında Konvensiya,

1958-ci il əmtəələrin alqı-satqısı zamanı mülkiyyət hüququnun keçməsinə tətbiq edilən hüquq haqqında Haaqa Konvensiya, 1986-cı il əmtəələrin beynəlxalq alqı-satqı müqaviləsinə tətbiq edilən hüquq haqqında Konvensiya və Mülki, ailə və cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında 1993-cü il Konvensiyası. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Haaqa Konvensiyası xüsusi mülkiyyət hüququnun keçidi və əşyanın təsadüfi məhv olma riski məsələsini nəzərdən keçirərək, müstəqil kollizion bağlamaları özündə ehtiva edir.

Sual 2. XARİCİ İNVESTİSİYALARIN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ.

İnvestisiya gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə etmək məqsədi ilə

sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaitinə, habelə maddi və intellektual sərvətlərə deyilir. İnvestisiya qoyuluşu və onun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar fəaliyyət investisiya fəaliyyəti adlanır. İnvestisiya fəaliyyəti ilə nəinki yerli fiziki və hüquqi şəxslər, həm də xaricilər məşğul ola bilərlər. Xaricilər tərəfindən qoyulan investisiya xarici investisiya adlanır.

İnvestisiyalar əmlak və qeyri-əmlak xarakteri kəsb edir. Maddi formada ifadə olunan əmlak xarakterli investisiyalara aşağıdakılar aiddir: pul vəsaiti, məqsədli bank əmanətləri, kreditlər, paylar, digər qiymətli kağızlar, daşınar və daşınmaz əmlak (binalar, qurğular, avadanlıq və başqa maddi sərvətlər) və əmlak hüquqları. Qeyri-əmlak xarakterli investisiyalar intellektual mülkiyyətlə əlaqədardır. Bura müvafiq qaydada rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlər, bu və ya digər istehsal növünün təşkili üçün zəruri olan, ancaq patendləşdirilməmiş texniki sənədləşdirmə, vərdiş və istehsalat təcrübəsi kimi tərtib edilmiş texniki, texnoloji, kommersiya və ya digər biliklərin məcmusu (nou-hau) və s. aid edilir.

Xarici investor qismində, bir qayda olaraq, aşağıdakılar çıxış edir: xarici hüquqi şəxslər, xarici vətəndaşlar, xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar. Xaricdə daimi yaşayış yeri olan vətəndaşlığı olmayan şəxslər də xarici investor hesab edilirlər.

Xarici investorların fəaliyyəti beynəlxalq və milli hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bu sahədə mövcud olan beynəlxalq müqavilələri iki qrupa bölmək olar: 1) çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələr; 2) ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr.

İnvestisiyaların hüquqi tənzimi ilə əlaqədar universal və regional səviyyədə bağlanan çoxtərəfli müqavilələr mövcuddur. Belə müqavilələrdən biri də Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının təşəbbüsü ilə hazırlanan, 18 mart 1965-ci ildə Vaşinqtonda imzalanmaq üçün açıq elan edilən, 14 oktyabr 1966-cı ildə qüvvəyə minən «Dövlətlər və xarici şəxslər arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi haqqında» Konvensiyadır. Konvensiyaya uyğun olaraq xarici investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi üzrə Beynəlxalq Mərkəz təsis edilmişdir. Mərkəzin əsas məqsədi Razılığa gələn dövlətlərlə digər razılığa

gələn dövlətlərin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin barışdırma və ya arbitraj yolu ilə həlli üçün imkan yaratmaqdan ibarətdir. İntestisiya ilə bağlı mübahisənin Mərkəzdə baxılması üçün aşağıdakı müddəalara əməl edilməlidir: 1) Mərkəz yalnız Razılığa gələn dövlətlə digər Razılığa gələn dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında mübahisəyə baxır; 2) İntestisiya mübahisəsində tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə istifadə edilən beynəlxalq tənzimləmə metodu barışdırma və arbitraj imkanlarını nəzərdə tutur; 3) İntestisiya mübahisəsinin barışdırma və ya arbitraj yolu ilə həlli üçün Tərəflərin qarşılıqlı razılığı Tərəflərin üzərinə barışdırma ilə bağlı tövsiyələri lazımi qaydada öyrənmək və arbitraj qərarlarını yerinə yetirmək öhdəliyi qoyan razılaşmada ifadə olunur; 4) hər hansı mübahisənin Mərkəzdə baxılması üçün müvafiq Razılığa gələn dövlət tərəfindən Konvensiyanın ratifikasiya edilməsilə yanaşı, həm də onun həmin mübahisə üzrə konkret razılığı tələb olunur; 5) Beynəlxalq Mərkəzin yurisdiksiyası Razılığa gələn dövlətlə digər Razılığa gələn dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında investisiya ilə bağlı bütün hüquqi mübahisələrə şamil edilir, bu şərtlə ki, tərəflərin müvafiq mübahisəni mərkəzə vermək haqqında yazılı razılığı olsun. Belə razılıqdan birtərəfli imtina yolverilməzdir; 6) Arbitraj məhkəməsi investisiya mübahisəsini tərəflərin razılığı ilə seçilən hüquq normalarına uyğun həll edir. Tətbiq ediləcək hüquq haqqında razılıq olmadıqda mübahisədə Tərəf olan dövlətin hüququ (kollizion hüquq normaları da daxil olmaqla) və tətbiq edilə biləcək beynəlxalq hüquq normaları tətbiq edilir.

Bu sahədə digər çoxtərəfli konvensiya 1985-ci ilin sentyabr ayında imzalanmış, 12 aprel 1988-ci ildə qüvvəyə minmiş investisiyaların təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentliyin təsis edilməsi haqqında Seul Konvensiyası hesab edilir. Konvensiyanın əsas məqsədi xarici investorlara qeyri-kommersiya risklərindən sığortalanmaq yolu ilə maliyyə təminatları verməkdən ibarətdir. Konvensiya baxımından qeyri-kommersiya riski dedikdə aşağıdakılar başa düşülür: 1) valyuta köçürmələri ilə əlaqədar olan risk; 2) ekspropriasiya və ya digər analogi tədbirlərlə bağlı risk; 3) müqavilə şərtlərinin pozulmasından irəli gələn risk; 4) müharibə və vətəndaş həcmərcliyi ilə bağlı risk.

Xarici investor sadalanan risklərdən qorunmaq üçün Çoxtərəfli Agentliklə sığorta müqaviləsi bağlayır. Sığorta hadisəsi baş verən zaman sığortalıya (investora) Agentlik nəzərdə tutulan kompensasiyanı ödəyir, sığortalı da öz növbəsində sığortaçıya (Agentliyə) qoyulan investisiya ilə əlaqədar bütün həddləri və ya tələbləri güzəştə gedir. Nəticədə xarici investorla dövlət arasında olan münasibət Agentliklə dövlət arasındakı münasibətlə əvəz olunur.

Xarici investisiyaların hüquqi tənzimi sahəsində regional beynəlxalq müqavilə kimi MDB çərçivəsində bağlanan 1993-cü il Investisiya fəaliyyəti sahəsində əməkdaşlıq haqqında və 1997-ci il investorun hüquqlarının müdafiəsi haqqında konvensiyaları göstərmək olar.

Çoxtərəfli konvensiyalarla yanaşı dövlətlər investisiya sahəsində əməkdaşlığı genişləndirmək məqsədi ilə ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr bağlamağa da üstünlük verirlər. Azərbaycan Respublikası investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında Böyük Britaniya, Fransa, İran İslam Respublikası, Gürcüstan, Pakistan İslam Respublikası, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Livan, Moldova, İtaliya, Polşa, Türkiyə, Ukrayna və s. dövlətlərlə ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr bağlamışdır. Həmin müqavilələr məzmun və struktur baxımından bir-birini təkrarlayır və onların əsas xarakterik cəhətləri aşağıdakılardır: 1) Razılığa gələn Tərəf öz ərazisində digər Razılığa gələn Tərəfin vətəndaşları və şirkətlərinin investisiya qoyuluşunu həvəsləndirir, onlar üçün əlverişli şərait yaradır və öz qanunları çərçivəsində belə kapitalı qəbul edir; 2) Razılığa gələn Tərəfin vətəndaşları və şirkətlərinə investisiya qoyuluşu sahəsində milli rejim və ya ən əlverişli rejim verilir; 3) Razılığa gələn Tərəfin ərazisində baş verən müharibə və ya silahlı münaqişə, inqilab, fəvqəladə hallar, üsyan və qiyam ilə bağlı zərərçəkən zamanı kompensasiyanın ödənilməsi; 4) ekspropriasiya, milliləşdirmə və ya ekspropriasiyaya bərabər tutulan digər tədbirlərə yalnız müstəsna hallarda yol verilməsi, milliləşdirmə və ya ekspropriasiya yalnız daxili ehtiyaclarla bağlı olan ictimai məqsədlər tələb etdikdə ayrı-seçkilik yaradılmadan, təxirə salmadan, adekvat və səmərəli kompensasiya şərti ilə həyata keçirilə bilər; 5) investitorlara investisiyaların və gəlirlərin məhdudiyətsiz köçürülməsinə təminat verilir; 6)

investisiyalarla əlaqədar baş verən istənilən hüquqi məsələnin arbitraj yolu ilə həlli imkanı nəzərdə tutulur. Hətta bəzi müqavilələrdə arbitraj orqanı konkretləşdirilir. Məsələn, 4 yanvar 1996-cı ildə Böyük Britaniya ilə bağlanmış analogi müqavilənin 8-ci maddəsinə görə hər bir razılığa Gələn Tərəflə digər razılığa gələn Tərəflə fiziki və hüquqi şəxsi arasında birincinin ərazisində olan investisiyaları ilə əlaqədar baş verən, istənilən hüquqi mübahisəni 1965-ci il martın 18-də Vaşinqtonda imzalanmaq üçün, açılmış olan dövlətlər və xarici şəxslər arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi haqqında konvensiya çərçivəsində barışdırma və ya arbitraj yolu ilə həll etmək üçün investisiya mübahisələrinin həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzə müraciət etməyə razılıq verir.

Hər bir dövlət özünün qanunlarına uyğun olaraq xarici investorların hüquqi statusunu müəyyən edir. Bu zaman dövlət beynəlxalq müqavilələrə əsasən üzərinə götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün dövlətdaxili qanunvericiliyi qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrə uyğunlaşdırmağa borcludur.

Müasir dövrdə investisiya qoyuluşuna daha çox inkişaf etməkdə olan ölkələr möhtacdır. Buna görə də həmin ölkələrdə xarici investisiyaların hüquqi tənzimi ilə bağlı, bir qayda olaraq, xüsusi qanunlar qəbul edilmişdir. ABŞ, AFR, Böyük Britaniya, Yaponiya və s. bu kimi inkişaf etmiş dövlətlərdə isə bu barədə xüsusi qanunvericilik aktları mövcud deyildir. Xarici investisiyalarla bağlı məsələlər həmin dövlətlərdə ümumi əsaslarla tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasında xarici investisiyaların hüquqi tənzimi 15 yanvar 1992-ci il tarixli «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» (sonradan bir neçə dəfə əlavə və dəyişiklər edilmişdir), 13 yanvar 1995-ci il tarixli «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» qanunlarla, habelə Prezident fərmanları və hökumətin qərarı ilə tənzimlənir.

«Xarici investisiyaların qorunması haqqında» qanuna görə xarici investorlar Azərbaycan Respublikası ərazisində aşağıdakı formalarda investisiya qoya bilərlər: 1) yerli fiziki və ya hüquqi şəxslərlə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı; 2) tamamilə xarici investorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması; 3) müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların,

müəssisələrdə iştirak payının, qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun xarici investora məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi; 4) torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi; 5) yerli fiziki və hüquqi şəxslərlə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması.

Qanuna görə xarici investorların investisiya qoyuluşu sahəsindəki fəaliyyətinin hüquqi rejimi həmin Qanunda nəzərdə tutulan hallar istisna olmaqla yerli fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı, əmlak hüquqları, habelə investisiya fəaliyyəti üçün yaradılmış rejimdən az əlverişli ola bilməz. Hətta xalq təsərrüfatının üstünlük verilən sahələrində və ayrı-ayrı ərazilərdə xarici investisiya üçün qanunvericiliklə əlavə güzəştlər müəyyən edilə bilər. Xarici investisiya tam və qeyd-şərtsiz müdafiə olunur. Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olan qanunvericilik tətbiq edilir.

Xarici investisiya yalnız müstəsna hallarda milliləşdirməyə və rekvizisiyaya məruz qala bilər. Belə halda xarici investora təxirə salınmadan müqabil və səmərəli kompensasiya ödənilməlidir.

Qanun xarici investora müvafiq vergi və rüsumlar ödənildikdən sonra investisiya ilə əlaqədar qanuni əsaslarla xarici valyuta şəklində əldə etdikləri gəlirləri və başqa məbləğləri, o cümlədən kompensasiyaları və zərərin ödənilməsi məbləğlərini xaricə köçürməsinə təminat verir.

Qeyd edilən müddəalar «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Qanunda inkişaf etdirilmişdir. Qanunun 6-cı maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyət formasından və təsərrüfat fəaliyyətinin növündən asılı olmayaraq investisiya fəaliyyətinin bütün subyektləri investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində bərabər hüquqlara malikdir. Qanun, eyni zamanda, investisiya fəaliyyəti subyektlərinin vəzifələrini də onlar arasında fərq qoymadan müəyyən etmişdir. Dövlət mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bütün

investisiyaların, o cümlədən xarici investisiyanın qorunmasına təminat verir. İnvestorlar, o cümlədən xarici investorlar investisiyanı idarə, istifadə və ona xitam verməyə maneçilik törədə bilən ayrı-seçkilik xarakterli tədbirləri istisna edən, habelə qoyulmuş sərvətlərin və investisiyanın nəticələrinin respublikadan aparılması şərtləri və qaydasını müəyyənləşdirən bərabər hüquqi rejimlə təmin olunurlar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 27 mart 2000-ci il tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasında əlverişli investisiya mühitinin formalaşması yolu ilə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsini, xarici investisiyaların cəlb olunması ilə bağlı görülən işlərin əlaqələndirilməsini və bu sahədə vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Xarici İnvestisiyalar Agentliyi yaradılmışdır.

Xarici investisiyalar haqqında qanunlar bütün MDB ölkələrində qəbul edilmiş və onlar demək olar ki, cüzi fərqlərlə eyni məzmunu malikdir.

Azad iqtisadi zonalarda xarici investisiyalar. Azad iqtisadi zona dövlət ərazisinin elə bir hissəsinə deyilir ki, burada konkret iqtisadi vəzifələri yerinə yetirməkdən ötrü xarici investorlarla birgə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün xüsusi şərait yaradılır. Azad iqtisadi zonada xarici investorlar üçün onların adi təsərrüfat fəaliyyəti rejimindən fərqli olaraq müəyyən əlavə imtiyazlar yaradılır. Belə imtiyazlar sırasına, bir qayda olaraq, aşağıdakılar aid edilir: xarici investisiyalı müəssisələrin qeydiyyatının və ya başqa formada rəsmiləşdirilməsinin sadə qaydaları; imtiyazlı vergi rejimi; xüsusi gömrük rejimi; təbii ehtiyatlardan istifadə haqqının aşağı olması; xarici vətəndaşların gediş-gəlişinin sadə qaydaları və s.

Azad iqtisadi zonaya texnologiya, maşın və avadanlıq, xammal, material və yarımfabrikatlar azad və gömrüksüz gətirilir. Azad iqtisadi zonada mallar yenidən çeşidlənir, çəkilib-bükülür, qablaşdırılır, yenidən emal olunur, bundan sonra gömrük vergisi ödənilməklə həmin ölkənin daxili bazarına çıxarılır və ya başqa ölkələrə daşınır.

«Azad iqtisadi zona» anlayışı belə zonanın yaradılmasının təyinatından asılı olaraq müxtəlif cür adlandırıla bilər. Bəzi ölkələrdə buna azad gömrük zonası

(Bolqarıstan, Yuqoslaviya), digər ölkələrdə xüsusi iqtisadi zonalar (Çin) və ya azad sənaye zonaları (Asiya və Afrika ölkələrində), yaxud da azad sahibkarlıq zonaları (ABŞ) deyilir.

Şərti olaraq azad iqtisadi zonaları üç qrupa bölürlər: 1) azad sənaye zonaları; 2) xarici ticarət zonaları; 3) funksional və ya sahəvi zonalar (texnoparklar, sığorta, bank zonaları və s.).

Azad sənaye zonaları, bir qayda olaraq, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə yaradılır və belə ərazidə ticarət, valyuta, vergi, gömrüklə bağlı imtiyazlı hüquqi rejim mövcud olur.

Xarici ticarət zonaları daha çox Qərbi Avropa ölkələri üçün xarakterikdir. Malları əlavə dəyər vergisi və digər ticarət ödəmələrindən azad edən belə zonalarda əmtəələrin yüklənməsi və boşaldılması, uzun müddətə anbarlarda yerləşdirilməsi, sərgilərdə nümayiş etdirilməsi, çeşidlənməsi və digər bu kimi hərəkətlər həyata keçirilir. Bu zaman, bir qayda olaraq, iri dəniz limanları, dəmir yol qovşağı aeroportun xüsusi ərazi və yaxud onlara bitişik rayon ticarət zonası elan edilir. Təkcə Almaniya ərazisində altı liman şəhəri (Bremen, Bremerhaven, Kukehafen, Emden, Kil, Hamburq) azad liman statusuna malikdir.

Funksional və ya sahəvi zonalar elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədi ilə yaradılır.

Beləliklə, azad iqtisadi zonanın növlərinin geniş spektri mövcuddur və onlardan hər hansı birini öz ərazisində yaratmaq hər bir dövlətin suveren hüququdur. Azad iqtisadi zonanın hüquqi statusu dövlətdaxili qanunvericiliklə müəyyən edilir. Bir sıra dövlətlərdə bu barədə xüsusi qanunlar qəbul edilmişdir. Məsələn, ABŞ (1934-cü ildə qəbul edilib), Meksika (1946-cı il), Rumıniya (1978-ci il), Böyük Britaniya (1984-cü il), Bolqarıstan (1979-cu il) və s. dövlətlərdə azad iqtisadi zonalar haqqında xüsusi qanunlar mövcuddur.

Dünyada getdikcə sürətlənən inteqrasiya prosesləri beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində azad iqtisadi zonaların statusu ilə əlaqədar məsələlərin həllini zəruri etmişdir. 25 iyul 1988-ci ildə Avropa Birliyi Şurasının qəbul etdiyi «Azad gömrük zonaları və anbarları haqqında» qərarı Birliyin üzvü olan dövlətlərdə qüvvədədir.

Həmin sənəd üzv dövlətlərin ərazisində olan belə zonaların hüquqi rejimini müəyyən edir.

Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda bu baxımdan «sərbəst iqtisadi zona» anlayışından istifadə edilmişdir. Qanunun 41-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasında xarici investorların, xarici investisiyalı müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün güzəştli rejimin müəyyən edildiyi ərazi sərbəst iqtisadi zona sayılır.

Qanun sərbəst iqtisadi zonaların yaradılması qaydasını, xarici investorların və xarici investisiyalı müəssisələrin orada qeydə alınmasını, onların təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olması şərtlərini Azərbaycan Respublikasının sərbəst iqtisadi zonalar haqqında qanunvericiliyi ilə müəyyən ediləcəyini nəzərdə tutur. Gələcəkdə belə qanunun qəbul olunması istisna olunmur.

Azərbaycan Respublikasının xaricdəki mülkiyyətinin hüquqi vəziyyəti. Xarici dövlətin ərazisində bu və ya digər şəkildə: dövlət orqanlarına mənsub olan əmlak, dövlət bankının hesabları, hava və dəniz gəmiləri və s. formada Azərbaycan dövlətinin mülkiyyəti mövcud ola bilər. Xarici dövlətin ərazisində yerləşən dövlət mülkiyyəti xüsusi statusa malikdir. Bu birbaşa ümumqəbul edilmiş norma olan dövlət immunitetindən irəli gəlir. Bununla əlaqədar olaraq mülkiyyəti onun yerləşdiyi yerin dövləti tərəfindən zorakılıq hərəkətlərinə məruz qala bilməz, ona həbs qoyula bilməz, məcburi şəkildə özgəninkiləşdirilə bilməz və digər məcburi hərəkətlərin obyektinə ola bilməz. Azərbaycan dövləti, onun orqanları və təşkilatları tərəfindən hər hansı öhdəliyin yerinə yetirilməsi xaricdə yerləşən Azərbaycan dövlətinin əmlakının həbsi və ona qarşı digər məcburetə hərəkətlərinin görülməsi yolverilməz hesab edilir.

Dövlət əmlakına münasibətdə əmlakın yerləşdiyi yerin qanununun (**Lex rei sitae**) tətbiqi xeyli məhdudlaşır. Dövlət əmlakı toxunulmaz hesab edilir. Yalnız dövlətin razılığı ilə onun əmlakına hər hansı məcburetə tədbiri tətbiq edilə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 155-ci maddəsinə görə Azərbaycan Respublikasına mülkiyyət hüququ ilə mənsub olan əmlak dövlət mülkiyyətidir. Dövlət immuniteti institutundan irəli gələn bütün məsələlər tam

həcmdə Azərbaycan Respublikasının dövlət mülkiyyətinə şamil edilir.

Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərlə iqtisadi əlaqələri dövlət mülkiyyətinin həcmnin getdikcə artmasına gətirib çıxarır. Dövlət əmlakı müxtəlif səbəblərdən, o cümlədən sonradan satılmaq, sərgilərdə nümayiş etdirmək və s. məqsədlə xaricə aparıla bilər. Eyni zamanda dövlətin xaricdə daşınmaz əmlakı da mövcud ola bilər.

Hüquqi kvalifikasiyadan asılı olmayaraq dövlət əmlakının idarəçiliyi həmin dövlətin qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir. Yəni Azərbaycan dövlətinin mülkiyyəti üzərində hansı dövlət orqanının sərəncam vermək hüququna malik olması Azərbaycan qanunvericiliyi ilə müəyyən edilir.

Azərbaycan dövləti xaricdə yerli qanunlara uyğun olaraq daşınmaz əmlaka mülkiyyət hüquqları əldə edə bilər.

Dövlət mülkiyyətinin ayrılmaz hissəsini mədəni sərvətlər təşkil edir. Mədəni sərvətlərlə əlaqədar istər beynəlxalq səviyyədə, istərsə də milli qanunvericilikdə xüsusi qaydalar müəyyən edilmişdir. YUNESKO çərçivəsində hazırlanan 1954-cü il hərbi konfliktlər zamanı mədəni sərvətlərin müdafiəsi haqqında Haaqa konvensiyası, 1970-ci il mədəni sərvətlərin qeyri-qanuni aparılması, gətirilməsi və onlar üzərində mülkiyyət hüququnun keçməsinin qarşısının alınması və qadağan edilməsinə yönələn tədbirlər haqqında konvensiya, 1972-ci il ümumdünya mədəni və təbii sərvətlərin mühafizəsi haqqında konvensiya bu istiqamətdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan Respublikasının da ratifikasiya etdiyi 1972-ci il YUNESKO Konvensiyasına görə ayrı-ayrı dövlətlərin ərazilərində yerləşən mədəni və təbii sərvətlər bütün bəşəriyyətə mənsub olan ümumdünya sərvətinin bir hissəsi hesab edilir

NƏTİCƏ

İnvestisiyaların hüquqi tənzimi ilə əlaqədar universal və regional səviyyədə bağlanan çoxtərəfli müqavilələr mövcuddur. Belə müqavilələrdən biri də Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankının təşəbbüsü ilə hazırlanan, 18 mart 1965-ci ildə Vaşinqtonda imzalanmaq üçün açıq elan edilən, 14 oktyabr 1966-cı ildə qüvvəyə minən «Dövlətlər və xarici şəxslər arasında investisiya mübahisələrinin tənziplənməsi haqqında» Konvensiyadır. Konvensiyaya uyğun olaraq xarici investisiya mübahisələrinin tənziplənməsi üzrə Beynəlxalq Mərkəz təsis edilmişdir. Mərkəzin əsas məqsədi Razılığa gələn dövlətlərlə digər razılığa gələn dövlətlərin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında investisiya mübahisələrinin barışdırma və ya arbitraj yolu ilə həlli üçün imkan yaratmaqdan ibarətdir. İnvestisiya ilə bağlı mübahisənin Mərkəzdə baxılması üçün aşağıdakı müddəalara əməl edilməlidir: 1) Mərkəz yalnız Razılığa gələn dövlətlə digər Razılığa gələn dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında mübahisəyə baxır; 2) İnvestisiya mübahisəsində tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə istifadə edilən beynəlxalq tənzipləmə metodu barışdırma və arbitraj imkanlarını nəzərdə tutur; 3) İnvestisiya mübahisəsinin barışdırma və ya arbitraj yolu ilə həlli üçün Tərəflərin qarşılıqlı razılığı Tərəflərin üzərinə barışdırma ilə bağlı tövsiyələri lazımi qaydada öyrənmək və arbitraj qərarlarını yerinə yetirmək öhdəliyi qoyan razılaşmada ifadə olunur; 4) hər hansı mübahisənin Mərkəzdə baxılması üçün müvafiq Razılığa gələn dövlət tərəfindən Konvensiyanın ratifikasiya edilməsilə yanaşı, həm də onun həmin mübahisə üzrə konkret razılığı tələb olunur; 5) Beynəlxalq Mərkəzin yurisdiksiyası Razılığa gələn dövlətlə digər Razılığa gələn dövlətin fiziki və ya hüquqi şəxsləri arasında investisiya ilə bağlı bütün hüquqi mübahisələrə şamil edilir, bu şərtlə ki, tərəflərin müvafiq mübahisəni mərkəzə vermək haqqında yazılı razılığı olsun. Belə razılıqdan birtərəfli imtina yolverilməzdir; 6) Arbitraj məhkəməsi investisiya mübahisəsini tərəflərin razılığı ilə seçilən hüquq normalarına uyğun həll edir. Tətbiq ediləcək hüquq haqqında razılıq olmadıqda mübahisədə Tərəf olan dövlətin hüququ (kollizion hüquq normaları da daxil olmaqla) və tətbiq edilə biləcək beynəlxalq hüquq normaları tətbiq edilir.

